

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MALİYE POLİTİKASI

Doç. Dr. Nevin Coşar

Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

Demokrat Parti 1950 yılında iktidara geldiğinde, liberal politikalar uygulayarak hızlı büyümeyi hedefledi. Bütçe politikasını iktisat politikasındaki hedefleri bütçe politikasını da belirledi. 1953 yılına dek dünya konjonktürünün ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye gelen yardımların etkisiyle ekonomi hızla büyüdü. Tarım kesimi hızla makineleşti, pazara bağlandı. İhracat arttı. Ancak, Kore Savaşının etkisi geçince, uluslar arası koşullarda meydana gelen gelişmeler, dış kaynakları sınırladı. Hızlı büyüme hedefi emisyon kaynak gösterilerek sürdürüldü. Vergi sistemi ekonomideki gelişmeleri izleyemedi. Vergi kapasitesi artmasına rağmen vergi yükü azaldı. Bütçe açıkları kronikleşti. Kalkınmanın finansmanı konusu çözümlenemedi.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, açık, vergi, Demokrat Parti, dış borç.

The Fiscal Policy of the Democrat Party

Abstract

The purpose of this paper is to analyze the budgetary policy of the Democrat Party governments in historical perspective. Democrat party aimed at rapid economic growth. It wanted to reduce state intervention in the economy, encourage private enterprise and liberalize the economy. Although, the idea of balanced budget was adopted as a principle during the rule of the Democrat Party, the budget could only be balanced in 1958. The tax burden in 1938 stood at 12 % and did not change in the 1950s. Inflation and foreign debts were utilized to finance rapidly increasing public sector expenditures. Despite the growing economy and increasing tax capacity, tax reform could not be realized to increase tax revenues. However, emission was intensively practiced in order to finance government expenditures. As a result of inflationary economic growth, difficulties in foreign debt payments and shortages in the economy brought about instabilities and bottlenecks in the economy.

Keywords: Budget, deficit, fiscal, Democrat Party, foreign debt.

Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada uluslararası işbölümü ve dayanışma ilişkilerinin yeniden kurulması, bu amaçla savaştan doğrudan ve dolaylı etkilenen ülkelere yapılan kaynak aktarımları merkez içinde olduğu gibi merkez-çevre ilişkilerinin yeniden biçimlenmesinde önemli bir rol oynadı. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile başlayan kaynak aktarımı süreci ve yeni siyasal bağımsızlığını kazanan ülkelerin iktisadi sorunları gelişme iktisadının oluşumunda önemli bir yere sahip oldu ve birçok ülkede dış yardımlara iktisadi gelişmenin en önemli faktörü olarak bakılmasına yol açtı (ADLER, 1967:86). Bu gelişmeler, sanayileşmede gecikmiş ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin finansman politikalarını önemli ölçüde etkiledi. Büyüme salt nicel bir olgu olarak görülerek, doğrusal büyüme teorisinden hareketle sermaye eksikliği konusu vurgulanırken, düşük gelir-düşük tasarruf-düşük yatırım döngüsünü aşmak için dış yardımlar ve yabancı sermaye desteklendi.

Türkiye sanayileşme sürecine erken giren ülkelerdendi; 1930'larda başlayan bu süreç İkinci Dünya Savaşı yıllarında ertelenmiş, savaş sonrası dönemde dünyada meydana gelen iktisadi ve siyasi gelişmelere paralel olarak iktisat politikaları değiştirilmişti. Bu yıllarda sanayileşme tüm partiler için öncelikli bir hedefti, sanayileşmenin niteliğini ise devlet müdahalesinin sınırları konusunda yapılan tartışmalar ve uluslararası gelişmeler etkiledi. İkinci Dünya savaşı sonrasında devletçilik politikası Cumhuriyet Halk Partisi içinde tartışıldığı gibi, savaş yıllarında artan servet birikimi sonucunda güçlenen tarımsal ve kentsel burjuva sınıfı da devletin ekonomideki yerini tartıştı. Türkiye ekonomisine ilişkin yabancı uzmanların raporlarıyla pekiştirilen ve devletin ekonomideki rolünü özel teşebbüsü teşvik etmek ve uygun yatırım ortamı yaratmakla sınırlayan bu görüşlere paralel olarak Cumhuriyet Halk Partisi de en az Demokrat Parti kadar liberalleşti. Bazı sanayi kolları tasfiye

sürecine sokulurken, bir bölümü de desteklendi (SÖNMEZ, 1998:95). Temel sanayi kurmayı öngören ikinci plan bir yana itilerek, Marshall Planı'ndan faydalanmak üzere özel teşebbüs öncülüğünde hafif sanayi kollarına ve tarıma dayalı bir büyüme politikası öngörüldü. Bu süreç içinde, gelişme teorilerindeki değişiklikler, uluslararası kuruluşların yaklaşım değişiklikleri, soğuk savaş çerçevesinde biçimlenen dış politikadaki gelişmeler ve dünya ekonomisi konjonktürü Türkiye'de uygulanan iktisat ve maliye politikasını etkiledi.

Demokrat Parti hızlı büyüme amacını, devletin ekonomideki yerini sınırlamayı hedeflemiş olsa da kamu yatırımlarını artırarak ve özel teşebbüsü geliştirerek başarmak istedi. Batı dünyası ve Amerika Birleşik Devletleri ile aynı kutupta yer almanın bir dizi avantajlar sağlayacağını düşünerek, dış yardımlara ve yabancı sermaye üzerine kurulu bir iktisadi politika uyguladı. Demokrat Partinin bütçe politikasını iktisadi hedefleri biçimlendirdi; devletin ekonomideki yerini küçültmeye yönelik çabalarını bütçe politikasında yoğunlaştırdı; cari harcamaları azaltmaya, yatırım harcamalarını artırmaya öncelik verdi. Başlangıçta yabancı sermaye ve dış krediye dayalı bir büyüme stratejisi öngörülse de, dış kaynak bulmakta karşılaşılan güçlükler ve yabancı sermayenin yapılan teşviklere rağmen ülkeye beklenen düzeyde gelmemesi, devletin sanayileşmede öncülüğü üstlenmesine ve iç kaynaklara yönelmesine yol açtı. İç kaynaklardan anlaşılan kısa vadeli Merkez Bankası kaynaklarıydı, vergiler değildi. Buradan hareketle 1950-1959 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti hükümetlerinin bütçe politikasını etkileyen faktörler ve bütçe uygulamaları incelenecektir. Demokrat Parti'nin iktisat politikası genel özellikleri ile ortaya konulduktan sonra para politikası göz önüne alınarak bütçe politikası değerlendirilecektir. Genel ve konsolide devlet bütçelerinden hareketle bütçe harcamalarının ve gelirlerinin gelişimi incelendikten sonra vergi politikası ve borçlanma politikası üzerinde durulacaktır.

Demokrat Parti'nin İktisat Politikası

İktisadi ve siyasi alanda liberalizmi savunan Demokrat Parti'nin amacı hızlı büyümeydi (AHMAD, 1994; EROĞUL, 1990; MORRIS, 1971). Kendi deyimleriyle "İktisadi cihazlanmayı hızlandırmak, bütçede yatırımları genişletmek, özel sektörü hukuki ve fiili emniyet altına alacak tüm düzenlemeleri yapmak ve geliştirmek, yabancı sermayeden faydalanmak, üretim hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve bürokratik engellerden kurtarmak, mevcut sermayenin üretime akmasını sağlamak, böylece birey için uygun girişim ortamı oluşturmak" iktisat politikasının temel hedefleriydi.

Demokrat Parti liberalizmi savundu, savaş döneminde yükselen sınıfların yanı sıra, savaşın sıkıntılarını çekmiş kitlelerin de sözcülüğünü üstlendi. Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğinde yeniden biçimlenen uluslararası işbölümü ilişkileri, dünya konjonktürü, hızlı büyüme hedefi ve Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin uyguladığı mali ve iktisadi politikalara duyulan tepki Demokrat Parti'nin iktisadi ve mali görüşlerini etkiledi.¹ Ülke ekonomisini devletçiliğin ve mali politikanın dar çerçevesinden kurtarmak amacıyla yola çıktıklarını söylüyor (DOĞAN, 1957:15),² bir önceki iktidarın üretimi artırıcı alanlara yeterince ödenek ayırmamasını, bütçe anlayışını, finansman politikasını, bütçe açıklarını ve devlet borçlanmasını ve bürokrasiyi eleştiriyorlardı (COŞAR, 1997). DP'ye göre, yeni bir iktisadi ve mali politika oluştururken, Cumhuriyet Halk Partisi'nin mirasının olumsuz etkileri öylesine büyüktü ki bir çarpıda tasfiyesi mümkün değildi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınma stratejileri sanayileşmiş ülkeleri referans olarak alıyordu. Neyin yapılması, hangi hedeflere ulaşılması gerektiği de sanayileşmiş ülkelerin tasvirine, onlarla ilgili gözlemlere dayanıyordu. Az gelişmiş ülkelerin politik karar alıcıları için bu konuda örnekler de vardı. İngiltere, Fransa, Almanya, A.B.D ve Japonya'nın yolundan gidilecekti.³ Söz konusu olan bir yarıştı ve sorun yarışa geç başlamış olmanın ortaya çıkardığı olumsuzlukları aşmaktan ibaretti. Bu tür karşılaştırmalar ve gözlemler yapılırken, tarihsel farklılıklar, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler, kapitalizmin temel işleyiş yasaları ve nitelikleri gözden kaçıyordu (BAŞKAYA, 1994:106). Demokrat Parti'nin bu tür karşılaştırmaları sık sık yaptığı görülmektedir. Örneğin, 24 Nisan 1954 tarihinde Trabzon'da yaptığı bir konuşmada Adnan Menderes (1990:490) kredi konusundaki görüşlerini şöyle özetlemektedir: "İngiltere, Fransa kredi yüzünden ve kredi sayesinde bugünkü seviyelerine gelmiştir. Bizim çeyrek asırdır yerinde saymamız onların (y.n. CHP'nin) bu sakın ve köhne düsturları yüzünden olmuştur." Menderes krediyi, borçlanmayı bir ülkeyi süratle geliştirecek ve

1 Celal Bayar, Seçim gezisinde Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada mevcut politikayı eleştirerek, hükümet makinesinin intizamla işlemediğini, Marshall planı imdada yetişmese, iflas edeceğini söyledi. Ona göre, taşıma su ile değirmen dönmeyeceğinden Türkiye iktisadi ve mali politikasını kendi imkanlarına göre ayarlamak zorundaydı (CUMHURİYET, 1 Mayıs 1950). Dönemin başlangıcında ilginç bir değerlendirme olarak kabul edilebilir.

2 Adnan Menderes'in 29 Mayıs 1950 tarihinde hükümet programını okurken yaptığı konuşma.

3 Simpson'a göre az gelişmiş ülkelerin göz önüne alabilecekleri gelişmiş ülkeler dışında bir örnek yoktu, (1965; 132).

kalkındırarak bir araç olarak görüyordu. Bu nedenle, bu yaklaşıma karşı çıkanları iktisat ve maliye yobazları olarak nitelendiriyordu.⁴ Kredi konusunu savunurken dayanak noktası olarak diğer ülkelerin uygulamalarını örnek gösteriyordu. Ona göre, “Dünyanın hiçbir memleketi iktisadi gelişmesini: çok geniş zamanlarda ve nesiller boyunca temadi ettirmek fırsatına ve imkanına sahip bulunmalarına rağmen, kendi kaynaklarıyla yapmış değildi.⁵”

1920’li yıllarda olduğu gibi dış borçlanma, yabancı sermaye ile siyasi bağımsızlık arasında ilişki kurmayan Demokrat Parti için, iktisadi büyüme önceliği olan tek hedefti. Feroz Ahmad (1994), bu politikayı ne pahasına olursa olsun hızlı büyüme olarak nitelendirmektedir. Uluslar arası işbölümü ilişkileri içinde büyümeyi seçen DP öncelikle, tarımsal üretimin artırılmasını ve alt yapı yatırımlarının yapılmasını hedefleyen politikaları destekledi. Uluslar arası gelişmeler bu amaçlarını hızla gerçekleştirmesini sağlamıştı. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye’ye verilen krediler tarımda makineleşme ile birlikte, elverişli hava koşullarının da etkisiyle tarımsal üretimi hızla artırmış, kara yollarının yapımı pazar-üretim alanları arasında bağlantı sağlamıştı, Kore Savaşı’nın sağladığı canlanma ortamında ihracat hızla artmış, ithalat serbestleştirilmiş ekonomi hızlı bir büyüme sürecine girmişti. Dünya ekonomisinden kaynaklanan hızlı büyüme döneminin ardından şartlar değişince hükümet azalan dış kredilere ve istikrarlı büyüme ve devalüasyon önerilerine karşı çıkarak, 1954 seçimleri öncesinde büyük bir ekonomik bombardımana geçti.⁶ Türkiye’nin sanayi yatırımlarına yönelmeden ihracatını tarımsal alanda artırmasını öneren görüşlere karşı çıkan Menderes’e göre bu öneriler dünyanın en nazik yerinde oturan bu memleketi, modern bir orduyu elinde tutacak ve süratle kalkındırarak türde öneriler değildi.⁷ Bir toprak yığını olan Anadolu’nun büyük bir şantiyeye dönüştürülmesi için karayolları, büyük sulama tesisleri,

4 Adnan Menderes 28 Nisan 1954’te Taksim’de yaptığı bir konuşma, Menderes Konuşmaları, 536.

5 16 Aralık 1955 tarihinde Dördüncü Adnan Menderes hükümetinin görüşülmesinden sonra Başbakan Adnan Menderes’in yaptığı konuşma (DOĞAN, 1957:167).

6 Barker Raporu, Türk hükümetine sunulduğunda uygun görülmesi halinde milli bir siyaset olarak uygulanmalı, özel projeler üzerinde varılan kararlar bu milli siyaset ve plana uygun şekilde uygulanmalıydı. Bu Adnan Menderes’in beğeneceği bir usul değildi. Türkiye’yi kendisi bildiği şekilde kalkındıracaktı. Dünya Bankasından istediği onun istediği projelere kredi sağlamasıydı (TOKER, 1990:284). 1954 yılında Uluslar arası Para Fonu, devalüasyon ve diğer önlemlerle Ankara’ya geldi ancak hükümet direndi. 1956 yılında devalüasyon tekrar gündeme gelse de ertelendi (DOĞAN, 1980:84-5).

7 Adnan Menderes’in 16.12.1955 tarihinde Dördüncü Hükümet programı üzerinde muzakereler sırasında yaptığı konuşma (DOĞAN, 1957:174).

limanlar için paraya ihtiyaç vardı. Paradan korkulmaması, rantabilitesi olan her iş için her zaman her yerde para bulunacağı söylenerek, bunun için Maliye Vekili'nden kesenin ağzını açmanın çarelerini araması istendi (BOZDAĞ, 1986:136-7). Bir çırpıda 14 çimento fabrikası 10 şeker fabrikası kurulması planlandı,⁸ otomatik telefon ve Haydarpaşa silosunun temeli atıldı, köylüye destek alımları genişletildi (TOKER, 1990:283). Kızılırmak barajının temeli atıldı. Büyük bir rakam yarışı içine girildi (CERRAHOĞLU, 1996). Bunların bir disiplin içinde nasıl finanse edileceği ve projelerin ne tip dış ilişkilerle gerçekleştirilebileceği konusunda ise bir çalışma yoktu.

Özellikle, 1953 yılında liberal politikadan beklenen sonuç alınamayınca hükümet yabancı sermayeye dört elle sarıldı (BULUTOĞLU, 1970:124). 1951 yılında çıkarılan liberal Petrol Kanunu yanı sıra, 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile yabancı sermaye geniş bir biçimde teşvik edilerek, kâr ve anapara transferine tam serbesti getirildi ve idari formaliteler azaltıldı. Ancak, Demokrat Parti döneminde yabancı sermaye önemli bir kaynak olmadı.⁹ Uygun şartları yaratın yabancı sermaye gelsin önerileri doğrultusunda hareket eden Demokrat Parti, o yıllarda dünyanın en liberal yabancı sermaye kanunlarını yapsa da ülkeye gelen yabancı sermaye sınırlı kaldı. Yabancı sermayeyi önemli bir kaynak olarak gören Demokrat Parti hükümetleri bu kaynaktan beklenen elde edilemeyince bir başka alana yöneldi: Merkez Bankası Kaynakları.

Para Politikası

Demokrat Parti'ye göre para politikası büyümeyi kolaylaştırmalı, büyümenin önünü tıkamamalıydı. Hükümet programlarında enflasyonist bir mali politika izlenmeyeceği vurgulanmıştı, ancak deflasyoncu bir politikanın da iktisadi ve mali kaynakları kısırlaştıracağı düşünülüyordu. Üretim arttığı ve Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) büyüdüğü sürece Merkez Bankası

8 16 Ocak 1954 tarihli Cumhuriyet gazetesinde 14 çimento fabrikasının ihale edildiği, otomatik telefon ve Haydarpaşa silosunun temelini atıldığı haberi yer almaktadır. Çimento fabrikalarından 9'u iki yıl içinde hizmete girdi (ÖZMEN, 1967).

9 Teşviklere rağmen 1957 yılına kadar gelen yabancı sermaye toplam 216.5 milyon liraydı. 1951-53 yılları arasında 15 milyon, 1954 yılında 56.6 milyon, 1955 yılında 49.6 milyon, 1956 yılında 91.9, 1957 yılında 85.2 milyon yabancı sermaye gelmiş, 1958 yılında ise azalarak 49.7 milyon olmuştu. Fiilen gelen yabancı sermaye 86 milyon lira idi. Ayrıca, yabancı sermayenin % 75'i aynı sermaye, % 25'i nakdi sermaye şeklindeydi. Yabancı sermayenin % 51'i lastik-kauçuk ve kimya alanına gitmişti.

kaynaklarının kullanılmasının bir sorun yaratmayacağını ileri sürüyorlardı. Başbakan Adnan Menderes, Türkiye'ye gelerek konuşma yapan G. Myrdal'ın ifade ettiği 'kaynakları atıl bulunan memleketlerde para, finansman, kredi konusunda ortodoks telakkilerin yerinin olmadığı' görüşüne atıf yaparak açık finansman politikasını savundu. Ona göre masraf ve yatırımlar açıktan finanse edilerek reel kıymetler yaratılabilirdi (DOĞAN, 1957:215).¹⁰

Böylece, başlangıçta para politikasına temkinli yaklaşan hükümet dış kaynaklardan bekleneni elde edemeyince Merkez Bankası kaynaklarını kullanmaya yöneldi. Tedavüldeki para miktarı 1950 yılında 900 milyon lira iken, 1951 yılında 1048 milyon, 1952 yılında 1146 milyon, 1953'te 1333 milyon, 1954'te 1379 milyon TL'ye çıktı. 1950-54 yılları arasında para arzı artsa da, iç üretimdeki artışlar ve dış yardım bir tampon rolü oynadığından fiyat artışları ılımlı gerçekleşti. 1954 sonrasında ise para artışı hızlanırken, reel gelirdeki artışın yavaşlaması ve toplam kaynaklardan gelişme harcamalarına ayrılan payın azalması, enflasyonu artırdı. Tedavüldeki para miktarı 1954 yılına göre büyük bir sıçrama yaparak 1955'te 1805 milyona, 1956'da 2322 milyona, 1957 de 2936 milyona yükseldi, 1958'de 3052 milyon, 1959 tarihinde 3406 milyona ulaştı (SINGER, 1971:335). 10 yıl içinde tedavüldeki para miktarı 4 kata yakın arttı.

Demokrat Parti gevşek bir kredi politikası izledi.¹¹ 1951 yılında faizleri indirdi (TEKELİ, 1960). Faizlerin düşmesi kredi talebini ve hacmini artırdı. İthalat talebi arttı ancak dış kaynak yetersizliği nedeniyle ithalat azalınca, kredi hacminin daraltılması gerekirken DP hükümeti kredi hacmini artırdı (ERGİN, 1960). Özellikle, 1955 yılının Nisan ayı ile 1958 yılının Ağustos ayı arasında birçok maddenin ithalatı güçleşmiş, mal arzı düşmüştü, bu şartlarda kredilerin azaltılması gerekirken kredi tavanı yükseltildi. Ticari krediler 3 776 milyondan, 6 828 milyona çıktı. Kredi bolluğu ise enflasyon ve spekülasyonu teşvik etti, altın ve gayrimenkullere olan talebi artırdı.

10 Yılmaz Akyüz (1973), *Money and Inflation in Turkey (1950-68)*, Ankara: AÜ SBF, isimli çalışmasında enflasyondan gelir elde etmenin sınırlarını göstermiştir.

11 Müteşebbis vatandaşların ihtiyaç duydukları çeşitli kredileri bol miktarda ve en müsait şartlarla ihtiyaç sahiplerine temin etmek ve böylece istihsalin ve umumi refahın artmasını mümkün kılmaktı (DP, 1954:313). Kredi kurumlarının çoğalması, mevcutların genişlemesi, kredi maliyetlerinin düşürülmesini amaçladı. Banka kredileri arttı. 1950 yılında 1275 milyon lira olan banka kredileri 1957 yılında 7.787 milyon lirayı, 1960'da 9.522 milyon lirayı buldu (SHAW, 1975:408).

1950-53 yılları arasında ekonominin dinamizmini artıran genişletici politikalar, bu dönemden sonra ihracatın duraklaması, yeterli finans kaynaklarının bulunamaması nedeniyle enflasyonu hızlandırdı ve kamu kesiminin yükünü artırdı.¹² Daralan ithalatla birlikte kapasite kullanım oranlarının düşmesi toplam mal arzını azalttı.¹³ 1954' ten itibaren dış kaynaklardaki azalmaya rağmen hızlı büyüme hedefinden vazgeçilmeyerek kamu yatırımları artırıldı. Bu şartlarda genişletici para ve kredi politikaları, enflasyonist talep baskısını artırdı.¹⁴ Artan talep hacmine paralel olarak mal ve hizmet arzını artırmayı hedefledilerse de, ithalat güçlükleri buna olanak vermedi ve genişlemeci bir para politikası enflasyonu hızlandırdı. Toptan eşya fiyatları endeksi 1950 yılında 100'den, 1959'da 250'e yükseldi (SINGER, 1977:334). 1950-53 yılları arasında fiyatlar ortalama % 5 oranında artarken, 1953-59 yılları arasında ise toptan eşya fiyat endeksi yılda ortalama % 14.9 arttı. 1948 yılı 100 alınırsa, 1959 yılının ilk yedi ayının verilerine göre, tüketici fiyat endeksi 257'e çıktı. İthalat maddelerinde endeks 325, ihracatta 197, hammadde fiyatlarında 268, gıda maddelerinde 232, mensucatta 238 olarak gerçekleşti (CUMHURİYET, 11 Nisan 1960).

Kamu harcamalarının finansman yöntemi enflasyonun ana kaynağını oluşturdu.¹⁵ Açık bütçelerin, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin ve tarımsal kredilerdeki genişlemenin enflasyonun hızlanmasında önemli bir payı vardı. Tarımsal krediler 1950 yılında 412 milyon liradan 1960 yılında 2392 milyon liraya yükseldi. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kamu yatırımları içindeki payı 1950-54 yılları arasında % 24'ten 1955-59 yılları arasında ortalama % 29'a çıktı. Yatırımların % 30'u hazine bonolarıyla finanse edildi (AKYÜZ,

- 12 1953 yılından itibaren dış ticarete liberasyon sınırlandırıldı, kota uygulamaları ve kambiyo kontrolleri getirildi. Dış ticarete çift ödemeler, yasal olmayan döviz piyasası, gizli transferler, kaçakçılık, bürokrasi ve yönetimde güçlükler arttı (AKBANK, 1978:477).
- 13 Döviz kuru hükümet denetimindeydi ve ucuz döviz politikası ihracatı baltalamış, ithalatı teşvik etmişti. Döviz talebi artmış, 1957 yılında zorunlu malların ithalatı bile yapılamaz hale gelmişti.
- 14 Parasal aktarmalarla sürdürülen kamu harcamalarına karşılık, 1954 sonrasında özel yatırım harcamalarının toplam kaynaklar içindeki payı düşmüş, özel tüketim harcamaları artmıştır. Enflasyonla finansman politikası kaynakların mobilizasyonunu olumsuz yönde etkilemişti (YENAL, 1999:60).
- 15 Oktay Yenal (1999:69), 1950'lerde güdülen yanlış para ve maliye siyaseti sonucunda finans piyasasının 1960'larda katı ve aksak olduğunu ileri sürer. Toplam kredi piyasasında piyasa faiz oranlarının altında krediler yasalar ve bürokratik kararlarla dağıtılmıştır. KİT kredileri ve tarımsal destekleme faaliyetlerin büyük bölümü bu niteliktedir.

1973:170). Ayrıca, Amortisman ve Kredi Sandığı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin uzun ve kısa dönemli gereksinimlerini karşıladı. 1935 yılında kurulan bu sandık, 1953 yılında yapılan bir düzenlemeyle bankaların yasal olarak ayırmaları gereken % 20 munzam karşılıklarının Amortisman ve Kredi Sandığı hesabına Merkez Bankası'na yatırılması ve devlet borçlarının düzenlenmesi işinin yanı sıra, devletin uzun vadeli yatırımları için kredi taleplerinin karşılanması konusunda yetkilere sahip kılındı (ERTUĞRULOĞLU, 1954). Bu kaynak, önce daha yüksek faizlerle iç borçlanma tahvillerinin alımı için kullanılırken daha sonra ucuzlatıldı. 1959 yılı sonunda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin fona olan borçları 1.600 milyona ulaştı, bu nedenle 1960 yılında tahkime gidildi.

Demokrat Parti döneminin asıl karakteristik vasfı: bu dönemde para ve kredi arzının artırılması suretiyle ekonomik kalkınmanın başılabileceği inancının dönemin sonuna kadar devam etmesiydi (Akbank, 1978:510). Bu yöndeki uygulamalara karşı dışsal ve içsel baskılar arttığında; 1956 yılından itibaren tarımsal kredilere sınırlamalar getirildi; Merkez Bankası kredi hacmini daraltmak üzere faiz oranlarını yükseltti (AREN, 1956). Ayrıca, bankaların vereceği kredilere tavan getirildi. Milli Korunma Kanunu uygulamaya sokuldu, 1957 yılında Ticaret Bakanlığı'na gerekli gördüğü mallar için fiyat tespit yetkisi verildi. 1958 yılında karaborsa ve haksız kazancı önlemek üzere kömür, demir ve Sümerbank ürünlerine zam yapıldı, ancak alınan bu önlemler yeterli olmadı ve Ağustos ayında hükümet Uluslar arası Para Fonu'nun şartlarını kabul ederek istikrar önlemlerini uygulamaya koydu.

Bütçe Politikası

Demokrat Parti liberal bir parti idi ve kamu maliyesine yaklaşımı bu temelde yükselmekteydi. Demokrat Parti ekonomide müdahaleci, bürokrat devlet tipine karşıydı, ona göre devlet ve bürokrasi ekonomi üzerinde yükü, iktisadi refah ve mali istikrar açısından küçültülmesi gerekliydi. Bu nedenle, devlet bütçesinin içeriğini eleştirdi; bütçenin "yapıcılık vasfını" ön plana aldı. Bütçenin yatırım yönüne öncelik vererek gereksiz harcamalardan bütçeyi arındırmak istediklerini vurgulamışlardı. Bunun için, cari harcamaları azaltarak, yatırım harcamalarını artırmayı bu yolla "iktisadi cihazlanmayı (sanayileşmeyi)" sağlamayı amaçladı. Planlamaya karşıydı, bütçeyi bir plan gibi kullanmak istedi.¹⁶

16 Planlama olmaması, plansızlık DP'ye yöneltilen beli başlı eleştirilerden biri olmuştur. DP, bu eleştirilere karşı sürekli tepki gösterdi; çeşitli ülkeler örnek

Mali alandaki amaçları, iktisat politikasının genel ilkesi olan hızlı büyümeye dayanıyordu. Başlangıçta, enflasyonist finansman yöntemlerine karşı çıkarak, bütçe denkliliğini savunsalar da, kendi kendine yeterli olma, kendi yağında kavrulma anlayışını eleştirdi. Başbakan Adnan Menderes, 1956 yılında yaptığı bir konuşmada, “Amerika denk bütçe mi yapıyor ki, benim gibi fakara denk bütçe getirecek” şeklinde yaklaşımını değiştirdi (1955: 167). Denk bütçe hedefi, hızlı büyüme hedefi ile çelişiyordu ve vergi dışında finansman araçlarını kullanırken denk bütçe politikasını sürdürmek zordu. Bu iki faktör, denk bütçe politikası uygulamasını önemli ölçüde sınırladı (COŞAR, 2004).

Demokrat Parti, geçmiş idare zamanına ait bütçelere hakim olan anlayışla, kendi bütçe anlayışının farklı olduğunu ileri sürdü. DP’ye göre, o zamana kadar yürütülen iş ve hizmet anlayışı ile bütçe politikası memlekette iktisadi hayatı baskı altında bulundurmuş, iş ve üretim hacminin doğal yollardan gelişme olanaklarını daraltmıştı. Bürokrasinin iktisadi hayata karışmasıyla, kötü bir devlet kapitalizmi ortaya çıkmıştı. Serbest iş ve üretim alanları büyük ihmale uğramış ve müsrif bir devlet anlayışı, füzuli para taleplerini karşılamak ve devlet iktisat sektörünü her ne pahasına olursa olsun beslemek amacını gütmüştü. Devletin doğrudan doğruya giriştiği iktisadi faaliyetler ve tesisler, birçok alanlarda hakiki ihtiyaçları karşılayacak ve memlekete iş hacmini artıracak mahiyette olmamıştı. Bu şekilde iktisadi gelişmeyi durduran bir politika, zaruri olarak devlet gelir kaynaklarını da beklenebilecek gelişmeden mahrum bırakmıştı. Kamu harcamalarında gösterişçi olunmuş büyük, ihtiyaçları çok aşan ve ülkenin gücüne göre lüks ve israf sayılacak binalara, tesislere ve teşebbüslere girişilmişti. Demokrat Parti’ye göre, artık bu devir kapanmıştı; devlet hizmetlerinin rasyonelleştirilmesine

gösterilerek, yatırımların plansız olmadığı bütçenin başlı başına bir plan olduğu, yatırımların iyi planlandığı, hammadde ihtiyaçlarının düşünüldüğü ileri sürülmüştü. İktisat politikasının hedefleri doğrultusunda planlarının ana hatlarını şöyle açıklamışlardı: Bütçe yatırımlarını artırmak, bürokratik engelleri azaltmak, sermaye birikimini teşvik etmek, sermayenin üretime akmasını kolaylaştırmak, denk bütçe yapmak. Menderes’e göre, “İktisadi kalkınmayı planlama mefhumunu, bir takım garip ve istismara müsait manalara alanlara sorsak, garbın ileri ve ekonomilerini son derece geliştirmiş memleketleri, mesela Amerika, iktisadi kalkınmasını acaba 5 senelik, 10 senelik kalkınma programları ile tahakkuk ettirerek mi bu günkü raddeye geldi? Bunlar hep şaşırtmaca teşebbüslerdir ve bu iş, siyaset oyunlarının istismar mevzuu haline getirilmektedir.” Ergin Günçe’ye (1981) göre, 1950-60 döneminde sektörel plan olan 1947 planı bir yaklaşım getirmekteydi, ancak makro bir plan yoktu.

gidilmeli veya buradaki kadro yoğunlaşması bertaraf edilmeliydi.¹⁷ İktisadi yapıyı, devlet iktisadi sektörü lehine takatsiz düşüren tedbirlere, nizamla ve müdahalelere son verilerek, iktisadi gelişmenin doğal mecra ve istikametine yöneltmeyi hedefledi. Bunun için, bütçede gereksiz görülen masraflar imkan nispetinde daraltılacak ve iktisadi gelişmeyi sağlayacak yatırımlara geniş yer verilecekti. Kamu İktisadi Teşebbüslerini (KİT) satarak devletin ekonomideki payını azaltmayı hedeflemişlerdi; zorunlu kalmadıkça yenilerini yapmak istemediklerini açıklamışlardı. Onlara göre, dünyanın bütün ekonomileri totaliter devletlere has beş yıllık planlarla ve devlet bütçesine dayanılarak yapılan tesislerle değil, hususi teşebbüsün ve vatandaş zekâsının, kendi hür iradesi ile sarf ettiği emeğin mahsulü olarak meydana gelmiştir (ÖZMEN, 1967:163). Ancak, 1953 yılı sonrasında devlet bütçesini ve finansman yöntemlerini kullanarak Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin sayısını artırarak hızlı büyüme sürecini devam ettirme yolunu seçti. Bunda iki faktörün etkili olduğu görülmektedir; birincisi özel teşebbüsün iç talebi karşılayacak oranda büyümemesi, ikincisi özel kesimi geliştirmek üzere kamu yatırımlarına hız verilmesi (KEPENEK / YENTÜRK, 1994:101).

Demokrat Parti iktidara geldiği 1950 yılından itibaren Cumhuriyet Halk Partisi'nin savaş öncesi ve savaş yıllarındaki kalkınma, harcama, gelir, finansman, para politikalarına, devletçiliğine yönelik eleştirilerini sürdürdü.¹⁸ Öyle ki, tüm iktidarı süresince mali alanda izlediği politikanın temelini, 1946-50 dönemi ve öncesinde yapılan hatalara bağladı, başarısızlıklarında bu dönemi öne çıkararak sorguladı.¹⁹ 1950 yılı bütçesi CHP tarafından hazırlanmış, bütçenin son sekiz ayının uygulaması Demokrat Parti tarafından yürütülmüştü. DP, döviz stoklarının bittiğini altın stoklarının yarı yarıya indiğini ileri sürerek, 1950 yılı bütçe açığı için bir önceki iktidarı gerekli önlemleri zamanında

17 Memur sayısının 1946 yılında 222 166 iken 1950 yılında 257 718 olmasını eleştirmişlerdi (MTK, 1954:16).

18 DP'ye göre hiç ihtiyaç olmadığı halde 40 milyon liraya bir sigara fabrikası kurmaya kalkmaları, hayvan serveti hesap edilmeden et kombinası kurmak için 60-100 milyon ayırmaları, kamu binalarına ve lojmanlara yüz milyonları harcamak istemeleri verimli hizmetler yerine lüks ve gösterişe kaynak ayırdıklarını gösteriyordu (DP, 1951:88-9).

19 Adnan Menderes 13 Aralık 1955 DP Meclis grubunda yaptığı konuşmada, A.B.D'nden 300 milyon \$ istediklerini, ancak bunun verilmediğini; bunda yapılan olumsuz propagandanın etkili olduğunu söyler. Oysa, 1953 yılında A.B.D'nin politikası değişmiş, iktisadi yardımlarını büyük ölçüde azaltacağını açıklamıştır (RUSSEL, 1953).

almamakla suçladı. Başlangıçta, bu türden bir yaklaşım türü siyasi partilerin izlediği bir yaklaşımdır (enkaz devraldık). Ancak, Demokrat Parti iktidarları döneminde her yıl hazırlanan bütçe gerekçeleri ve Maliye Bakanı'nın Meclis'te yaptığı bütçe sunuş konuşmaları incelendiğinde, sürekli Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı döneminde uygulanan mali politikaların eleştirildiği görülmektedir. Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin geçmişteki uygulamalarını, kendi başarısızlıklarının nedeni olarak gösterdi. Örneğin; Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 1951 yılı bütçesinin bir önceki dönemdeki bütçe anlayışı ve niteliği nedeniyle açık bağlandığını ileri sürerek, devletin bütçede her yıl ödemesi zorunlu giderlerin bütçenin % 84'ünü oluşturduğunu, geriye kalan % 16'nın tümünü kullanma serbestisinin de olmadığını ileri sürmüştü.²⁰ DP' ye göre, uzun yıllar devam eden bir mali ve iktisadi politika yerini yeni bir iktisadi ve mali görüş ve anlayışa terk ederken, bıraktığı miras ve tesirler öylesinedir ki, bunların bir hamlede tasfiyesi beklenmemelidir. Ancak, bu türden eleştiriler, iktidara geldiklerinden yedi yıl sonra da devam etmiş, 1958 yılı Bütçe sunuş konuşmasında Maliye Bakanı tarafından yinelenmiştir. Bu, siyasi çekişmelerin ve sertleşmenin sürdüğü bu dönemi özetleyen ilginç bir örnektir. Muhalefet ile zıtlasma Adnan Menderes'in hemen her konuşmasının ana konusudur. Denk bütçe anlayışı, kendi kendine yeterlilik, kendi yağımızda kavrulalım anlayışı yağımızda kavrula kavrula yandık şeklinde eleştirilmiştir. Sorun, ülkede varolan sermaye yetersizliği veya uluslar arası gelişmeler değil de, CHP'nin geçmişte izlediği yanlış politikalarını gibi yansıtılmıştır.²¹

Yeni iktidar yeni fikir ve görüşlerinin yansımalarını ilk hazırladığı 1951 yılı bütçesinde verdi. 1951 yılı bütçesi, DP tarafından birlik, samimiyet, genellik ve tasarruf ilkeleri temelinde hazırlanmış yapıcı ve millet yararına bir bütçe olarak nitelendirildi. Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde en yüksek tasarruf zihniyeti ile hareket edilerek, devlet harcamalarını asgariye indirmek ve iktisadi yapıya uygun ve gerçek anlamda denk bir bütçe hazırlamayı hedeflemişlerdi. Devlet bütçesinden onların deyimiyle, iktisadi cihazlanma için

20 1951 yılı bütçesi yapılırken DP'nin amaçlarını gerçekleştirmesini engelleyen sınırlamalar olarak şunları göstermişlerdir: personel masrafları, devlet borçları, katma bütçeli idarelere verilmesi gereken ödenekler, gelecek yıllara sar'i taahütler ve başlamış inşaatlar (DP, 1951:87).

21 Menderes politikası tepkiseldi, nefret psikolojisine dayanıyordu. İnönü'den, kendilerinden kuvvetli diye basından, alkışlamıyor diye DP grubundan nefret ediyordu. Nefret nefreti doğurdu ve üniversiteden, toplumdan, herkesden nefret etmeye başladılar (ARZIK, 1960:66). Ayrıca, Menderes'e ilişkin olarak Aydemir (1984) bakılabilir.

ayrılacak ödeneğin ülkenin doğal şartları göz önünde tutularak oluşturulacak bir plana bağlanması öngörülmüş, bu doğrultuda, bütçeyi bir plan gibi gördüklerini ileri sürmüşlerdi. Bu amaçla, gider bütçesini ikiye ayrılarak cari ve yatırım ödenekleri (A1 ve A2) olarak ayrı cetvellerde düzenlendi.²² 1951 yılı bütçesini hazırlarken Demokrat Parti hükümeti temkinli davranmış; bütçe açık ile bağlanmış olduğu halde alınan tasarruf önlemlerinin ve iktisadi canlanmanın da etkisiyle bütçe uygulamada fazla vermişti.

Bütçe Gelirleri ve Harcamalarının Gelişimi

Demokrat Parti döneminde hemen her yıl bütçeler açık vermiştir. Tablo 1, Genel Bütçe harcamaları, gelirleri ve açıklarının tahmin ve gerçekleşmeleri ile konsolide bütçe açıklarının tahmin ve gerçekleşmelerini göstermektedir. Tablo 1’de görüldüğü gibi, 1950-53 yılları arasında ve 1955 yılında bütçe açığı tahmin edilmiş, diğer yıllarda ise bütçeler Meclis’te denk onaylanmıştı. Bütçe açıkları ilk yıllarda tahmin edilenden daha düşük miktarlarda gerçekleşti. Bütçenin ilk kez denk onaylandığı 1954 yılında ise, Demokrat Parti iktidarı döneminin en büyük bütçe açığını verdi. 1956 ve 1957 yıllarında bütçe açıkları arttı, 1958 yılında İstikrar Önlemleri’nin etkisiyle bütçe açığı biraz azalsa da, 1959 yılında tekrar yükseldi.

22 Bürokrasi aracılığıyla iş görmek özel girişimcilik ve bireysel inisiyatif ruhuna, DP’lilerin savunduğu ilkelere aykırıydı. Bu nedenle bürokratik bir süreç olan planlama kavramı onlar için lanetli bir kavramdı (AHMAD, 1994:156). Demokrat parti bürokrasiyi artıracığından kalkınma planlarına karşıydı. Bu nedenle son yıllarına dek planlamaya karşı çıktı. Bütçeyi bir plan gibi görmek istedi. Plansızlık DP’ye yöneltilen en önemli eleştirilerdendi. Bu eleştirilere verilen yanıt Menderes’in sözcükleriyle şu şekildedir,, “ Bu devletin bütün icraatı devlet bütçesinde, İktisadi Devlet Teşekküllerinin planlarında yine devlette, devletin içinde çalışan organların, heyetlerin atıye muzaf olan tetkiklerinde devletin gideceği yol tespit edilmiş ve bunlar muayyen bir görüşle ve muayyen rakamlar istinad edilerek yürütülmekte bulunmuştur.” Planlama deneyimiyle ilgili olarak Planlı Kalkınma Serüveni’ne ilişkin panele bakılabilir. Bu kitapta DP dönemine ilişkin önemli tespitler bulunmaktadır. (N.Erder, A.Karaoşmanoğlu, A. Çilingiroğlu ve Attila Sönmez, Planlı Kalkınma Serüveni, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2003).

Tablo 1

Bütçe Harcamaları, Gelirleri ve Açıkları (1950-1959)							(Milyon TL)	
Genel Bütçe					Konsolide Bütçe			
Harcamalar		Gelirler		Açık		Açık		
Yıllar	Başlangıç	Harcama	Tahmin	Tahsilat	Tahmin	Gerçekleş	Tahmin	Gerçekleşme
1950	1 487.2	1 495.6	1 313.3	1 448.8	-173.9	-46.8	-226.6	-114.6
1951	1 579.8	1.626.3	1 345.3	1 683.8	-234.8	57.6	-365.7	56.2
1952	1 750.9	2 302.8	1 551.4	2 293.7	-199.5	-9.1	-220.5	63.1
1953	2 127.5	2 354.3	1 959.8	2 337.0	-167.7	-17.3	-209.4	-28.6
1954	2 288.5	2 637.7	2 288.5	2 468.8		-168.9	-6.0	-118.5
1955	2 940.7	3 394.3	2 789.1	3 288.7	-151.6	-105.6	-170.9	-53.3
1956	3 325.0	3 577.4	3 325.0	3 395.0		-182.2	1.5	-138.5
1957	4 006.7	4 256.2	4 006.7	4 060.0		-196.2	-4.8	-39.9
1958	4 475.6	5 087.2	4 475.6	4 932.3		-154.9	-10.6	16.4
1959	5 980.6	6 914.2	5 980.6	6 572.3		-341.9	27.2	107.8

Kaynak: Maliye Bakanlığı, a.g.e. den derlendi.

Bu yıllarda genel bütçe kanunu tasarısı hazırlanıyor, katma bütçe kanunları ise farklı zamanlarda Meclis'e geliyordu.²³ Tablo 1'de, denklik hesabında katma bütçeler de hesaba katıldığında açık tahmininin genel bütçe açıkları tahminlerinden daha büyük olduğu görülmektedir. Sadece, 1956 ve 1959 yılları için konsolide bütçe tahminleri fazla göstermektedir. Gerçekleşmelere bakıldığında, genel bütçe açıkları konsolide bütçe açıklarından daha büyüktür. Uygulamada, genel bütçe sadece 1951 yılında fazla verirken, konsolide bütçe 1951, 1952 ve 1958 yıllarında fazla vermiştir. Konsolide bütçe itibarıyla gerçekleştirmelere bakıldığında, 1954 yılından sonra konsolide bütçe açıkları artmıştır, 1956 yılı en yüksek açık verilen yıl olmuştur. 1953 yılından itibaren katma bütçeli idarelerin öz gelirleri azalırken, bu idarelere yapılan hazine yardımları hızla yükselmiştir.

23 Bu yıllarda konsolide bütçe uygulaması henüz başlamamıştı, konsolide bütçe rakamları Maliye ve Gümrük Bakanlığı tarafından hesaplanmıştır. Değerlendirme yaparken bu noktanın da göz önüne alınması gerekmektedir.

Demokrat Parti, bütçe açıklarının cari giderlerdeki artıştan değil, yatırım harcamalarından kaynaklandığını vurgulayarak, CHP dönemi bütçe açıklarından bu yönüyle farklı olduklarını ileri sürdü (TBMM, 1953:133). Bütçe açıklarının bütçedeki yatırımların niteliği ile ilişkilendirilmesi gerektiğini, yatırımlar az bütçe açık ise açıkların mali politikanın isabetsiz olduğunu göstereceğini ifade ediyorlardı. Maliye Bakanı Hasan Polatkan'a göre, cüz'i açıklar iktisadi gelişmeyi temin edecek yatırımlarla bütçeyi denk bütçe hedefine de yaklaştırmaktadır, bu da müspet bir mali politikanın ifadesidir. Bütçeler bunun en önemli göstergesiydi. 1953 yılı bütçesinin açık bağlanmaması halinde, bütçeyi denkleştirmek için o yıldaki yatırımların % 24'ünden vazgeçmek gerektiğini açıkladı (TBMM, 1953:315). Hızlı büyüme hedefi ön planda olduğundan denk bütçeyi sağlamak için yatırımları ertelediler. Uygulamada, 1953 yılı bütçe açığı öngörülenden düşük gerçekleşince, 1954 yılı için denk bütçe hazırladılar, ancak o zamana kadar görülen en büyük bütçe açığını verdiler. Hızlı büyüme ideallerini tüm eleştirilere rağmen devam ettirdiler. 1955 yılı bütçesini açık onayladılar. Bütçenin açık vermesinde harcamalardaki artışın önemli bir payı olsa da temel sorun gelirlerin azlığı idi. Gelir yetersizliği konusunu ise dış kaynaklara dayanarak aşmayı düşündüler. Ancak, gelişmeler istedikleri yönde olmayınca, iç kaynaklara yöneldiler; 1955 yılından itibaren para arzı hızla arttı. Merkez Bankası kaynaklarının yaratacağı enflasyonu ve bütçe açıklarını yatırımları ve üretimi artırarak bertaraf edebileceklerini düşündüler. 1956 ve 1957 yılı bütçelerini denk onayladılar, ancak uygulamada bütçe açıkları giderek artıyordu. 1957 yılı bütçe görüşmeleri sırasında bütçede denklik konusu üzerinde tartışmalar yapıldı. DP bütçeleri imha edilen ödeneklerin %5'e ulaşması nedeniyle samimi bulunmayarak, bütçe açıkları ve emisyon politikası eleştirildi. Bütçe yatırımlarındaki düzensizlik ve plansızlık eleştirildi. Bu eleştirilere verilen yanıt ise doğrudan CHP'nin İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında üretimde kayda değer artış sağlamaması, bu yılların heder edilmiş olmasının DP iktidarının iktisadi ve mali politikası üzerinde ağır bir yük getirdiği şeklindeydi.²⁴

İlk yıllarda, uluslararası konjonktürdeki canlılığına karşın kamu harcamaları bir önceki yıl düzeyinde tutulmuş, bu da bir tasarruf olarak gösterilmişti. Genel ve Konsolide bütçe açıkları 1954 yılında büyük bir artış gösterdi ve 1960 yılına kadar her yıl açık verdi. Konsolide bütçe ödeneklerinin 1950 yılında % 46.2'sini personel ödenekleri oluştururken, 1953 yılında

24 1957 Yılı Bütçe Encümeni Layihası ve Mazbatası, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 17, 1957, s.2.

personel ödenekleri azaltılarak % 37.3'e indirildi; 1956 yılında % 44.3'e yükselen personel ödenekleri, daha sonra yeniden azaldı. Demokrat Parti, bürokrasiye karşı olduğundan maaşlardaki artışları sınırlı tuttu. Diğer cari ödenekler ise 1950 yılında % 18.8'den 1953'te % 20.3'e çıkarken daha sonra % 14'e geriledi. Savaş sonrasında CHP'nin milli savunmaya, savaş halindeki gibi para ayırmasını eleştirmişlerdi. Ancak, soğuk savaşın etkisiyle ve ordunun modernizasyonu bu dönemde savunma harcamalarının bütçe içindeki payını artırdı. Savunma harcamalarının bütçe içindeki payı 1950 yılında % 22.4'ten 1953 yılında % 26.9, 1954 yılında % 30.1, 1955'te % 33.5 düzeyine çıkmış, 1956 yılında % 26.2, 1959 yılında % 24.6 olarak gerçekleşmişti. Tarım Bakanlığı'nın bütçe içindeki payı düşük bulunarak, Tarım Bakanlığı ve Bayındırlık Bakanlığı'nın bütçedeki payı artırılmıştı.

Demokrat Parti bütçede yatırım harcamalarının artırılmasına öncelik verdi. Yatırım harcamaları 1950 yılında konsolide bütçe ödeneklerinin % 14.2'si iken, 1953'te % 22.1, 1955'te % 27.4'üne çıkmış, 1956' da biraz düşüş gösterse de, 1957 yılında % 28.9, 1958 ve 59 yıllarında ise % 29.9'unu oluşturmuştu. Maliye Bakanı Hasan Polatkan'a göre, 1955 ve 1956 yıllarında bütçe yatırımlarındaki artışlar uygulanan esnek para politikası sayesinde sürdürülmüş, bu sayede üretimin düşmesi önlenmişti. Uygulanan politikalar ile bir yanda üretim düşüşünün önlendiği söylene de kredili ithalat borçlarının geri ödenmesindeki sorunlar nedeniyle ithalat durma noktasına gelmiş; ülke içinde kıtlıklar, karaborsa ve spekülasyon artmıştı. Muhalefet, hükümetin memleketin mali ve iktisadi takatini bir kenara bırakarak yüksek rakamlı devlet bütçeleri hazırlama merakına kendisini kaptırdığını söyleyerek, büyük bütçelerin enflasyonu artırdığını ileri sürerek plansız büyümeyi eleştirmişti.²⁵ Hükümet ise her şeyin yolunda gittiği izlenimini vermek dışında bir önlem almıyordu. Örneğin, resmi istatistiklerin fiyat artışlarını göstermesi önleniyordu.²⁶ 1950-60 yılları arasında sabit sermaye yatırımları DPT'nin yaptığı bir hesaplamaya göre, Ulusal gelirin % 9.63'den 1960 yılında % 15.89'a yükselmişti (KEPENEK / YENTÜRK, 1994:95). Sabit sermaye yatırımlarının ulusal gelirdeki payı 1955 yılından başlayarak 1958 yılına dek düşüş göstermiş, daha sonra tekrar artış eğilimine girmişti.²⁷ Demokrat Parti Merkez Bankası

25 Hürriyet Partisi Kocaeli Milletvekili, Ekrem Alican, *Zabıt Ceridesi 1957 Mali Yılı Bütçe Görüşmeleri*.

26 S. Korum (1968) *Türkiye'de Toptan Eşya Fiyat Endeksleri*, Ankara: Sevinç Matbaası'dan aktaran (SÖNMEZ, 1999:59).

27 1955 yılında yatırımların ulusal gelire oranı 14.27'den 1956 yılında 13.4, 1957 yılında 13.16'ya kadar düşmüştür.

kaynaklarını kullanarak yatırımları artırsa da sabit sermaye yatırımlarının milli gelire oranı azalmıştı.

Demokrat Parti döneminde cari giderler üzerine baskı yapılmış, yatırım harcamaları iktisadi kalkınmayı doğrudan doğruya ilgilendiren ve kısa zamanda getiri sağlayacak konulara yöneltilmişti. Demokrat Parti yatırımların sadece kamu yatırımlarından ibaret olmadığını, esas iktisadi faaliyetin ve üretimin devlet sektörünün dışında geliştiğine işaret etmiş, özel sektörü teşvik etmişti. 1953 ve 1954 yıllarında kamu yatırımları yıllık artış oranları özel sektörden yüksek gerçekleşti (% 34.2 ve 31.7). Özel yatırımların yıllık artış oranları 1950-52 yıllarında kamu sektöründen yüksek iken, 1953-55 yılları arasında kamu sektörünün gerisine düşmüş, daha sonra yeniden 1956 yılında kamu sektörü artış hızını aşarak büyümüşü. Özel sabit yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı % 50'nin üzerinde bulunuyordu.

Demokrat Parti'nin Vergi Politikası

Bütçe açıklarının ana nedeni etkin bir vergi sisteminin oluşturulamamış olmasıdır (KEPENEK / YENTÜRK, 1994:88). Artan vergi kapasitesine rağmen siyasi nedenlerle vergi gelirlerini artırma yoluna gitmedi. İlk yıllarda bütçenin finansmanında emisiyona karşıydılar; vergi sistemini finansman aracı olarak kullanacaklarını ifade ediyorlardı. Ancak, dış kaynaklara dayanmayı seçmişlerdi. Demokrat Parti vergi konusunda dar hazine menfaati zihniyeti yerine, yurttaşlarla verimli bir işbirliği kurmak istedi. Vergi politikasının ana hatları şu şekilde açıklanmıştı: Vergiler ile milli gelir arasında denge ve uyum sağlamak, milli gelir artışına paralel olarak devlet gelirlerinin artmasını sağlamak; vergi uygulaması ile ülkenin iktisadi gelişme politikası arasında uyum kurmak, tarım, sanayi ve ticareti baltalayacak vergi uygulamasından kaçınmak; vergilerin mali yönü kadar sosyal yönünü gözden uzak tutmamak; dolaylı ve dolaysız vergiler arasında ülke realitelerine uygun bir nispetin muhafazasına gayret etmek ve mümkün olan hallerde bu nispeti dolaysızlar lehine çevirmek; vergicilik alanında istikrarı temin etmek, vatandaşlara huzur içinde çalışmak ve kazanmak imkanını sağlamak; vergi kanunlarında eksikliklerin biran evvel giderilmesine çalışmak, bütün bunlarla ülkenin şartlarına ve zamanımızın zihniyetine uygun ilmi bir vergi sistemi tesis ve tatbik etmek (DEMOKRAT PARTİ, 1954:333).

Demokrat Parti hükümetleri, kalkınmayı sağlamak, devlet eliyle yapılacak hizmetleri finanse etmek için yeni vergiler koymak yerine vergi sistemini ıslah etmek yolunu benimsedi. O zamana kadar göze görünen ve görünmeyen yollarla alınan vergilerin yansımaları ve bazı vergilerin fena vergi türünden olması nedeniyle, iktisadi yapının hırpalandığını ileri sürüyorlardı.

Devlet olanaklarının genişlemesi, üretimin artması, gelir kaynaklarının doğal gelişimi ve vergi sisteminin ıslahı ve olgunlaşması ile mümkün olabilecekti. Vergi şartlarının, modern esaslara ve memleket şartlarına uygun bir hale getirilmesini hedeflemişlerdi. Vergi politikası ile iktisadi faaliyetleri engelliyen, iş hacminin genişlemesine mani olan vergileri hafifletmeyi veya ortadan kaldırmayı, iktisadi şartlara uygun bir vergi yapısı oluşturmayı istiyorlardı. Vergilerin ülkede sermaye birikimini ve gelişimini zedelememesine itina ediyorlardı.

Vergi mali bir araçtı, iktisadi ve sosyal amaçlara uygun olması gerekiyordu. Bu doğrultuda, vergi adaleti ilkelerine daha uygun bir vergiler sistemine yönelmeyi, dolaysız vergileri artırmayı dolaylı vergileri azaltmayı hedeflemişlerdi. İktidarları döneminde, zorunlu ihtiyaç maddelerinden vergi alınmamasını veya nispeten düşük vergilere tabi tutulmasını, bazı maddelerin tekel halinden çıkarılmasını sağlamışlardı. Hükümetin vergi politikası politik ve sosyal düşüncelerden etkilenirken, bu durum devlet gelirlerinde görece olarak düşüş meydana getirmişti. Demokrat Parti, tüketici ve sabit gelirli vatandaşları sıkıntıya sokmamak için ekmek fiyatlarını kiloda beş kuruş indirmiş, un ve unlu maddelerin muamele vergisini düşürmüştü.²⁸

Tablo 2'de, dolaylı ve dolaysız vergiler olarak vergi gelirlerinin gelişimi, vergi yükü ve vergi esneklikleri yer almaktadır. Dolaylı-dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki paylarına bakıldığında, 1950 yılında dolaylı

28 Demokrat Parti döneminde yapılan vergi düzenlemeleri şunlardır: Şeker ve Glikoz İstihlak Vergisi'nin azaltılması (1950), Un ve Unlu Maddelerdeki Muamele Vergisi'nin kaldırılması (1950), İşte kullanılan büyük baş hayvanların vergiden muafiyeti (1951), kibritin tekelden çıkarılması (1952), Yol vergisinin kaldırılarak yerine akaryakıttan yol vergisi alınması (1952), Vergi Usul Kanununun kaçakçılığı önlemek amacıyla tadili (1952) Harçların tevhidini (1953), Amme Alacakları Kanunu (1953), İnşaatla kullanılan kerestelerin Muamele vergisinden istisnası (1953), Damga Resmi kanununun tadili (1955), Barut Patlayıcı Maddeler Silah ve teferruatı ve av malzemesinin inhisardan çıkarılması (1955), Bira, tabii köpüren şarap ve viskinin istihlak vergisine tabi tutulması (1955), Gümrük Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve 1499 sayılı Gümrük tarife Kanunu ek ve tadillerinin kaldırılmasına dair kanun (1955), Esnaf Vergisi kanununun kaldırılması (1955), Petrol harçlarının indirilmesi (1955), Fuel Oil'in akaryakıt yol vergisinden istisna edilmesi (1955), Trafik Resmi (1955), Hayvanlar Vergisi kaldırıldı (1955), Şeker Kanunu (1956), Gider Vergisi Kanunu ile Muamele vergilerinin kaldırılarak sadece imalat ile sınırlı bir istihlak vergisine dönüştürülmesi (1956), Gelir Vergisinde Mevcut Esnaf Muafiyeti hadlerinin genişletilmesi (1956), PTT den alınan müdafaa vergisinin kaldırılması (1956), Hususi Otomobil Vergisi konması (1957).

vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı % 64 iken, 1952 yılında % 73.2'e yükselmiş, dolaysız vergilerin payı yeni getirilen gelir vergisi sisteminin uygulamadaki aksaklıkları nedeniyle düşmüştür. 1952 yılından sonra dolaysız vergilerin payı artmaya başladı, 1956 yılında toplam vergilerin % 37.2'si dolaysız vergilerden tahsil ediliyordu. 1959 yılında bu oran %34.3 olarak gerçekleşti. Ülke gerçeklerine ve sosyal adalete uygun dolaylı dolaysız vergiler dengesi kurulamamış, Demokrat Parti'nin hedeflerinin aksine bu denge dolaylı vergiler lehine gelişmiştir.

Tablo 2

Vergi Gelirlerinin Gelişimi, Vergi Yüğü ve Esneklikler

Yıllar	Vergi Gelirleri	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler	Vergi Yüğü	Esneklik
	(Milyon TL)	(%)	(%)	(%)	
1950	1 242.1	64.0	36.0	12.8	0.66
1951	1 271.5	76.8	23.2	10.9	0.02
1952	1 588.3	73.9	26.1	11.9	1.03
1953	1 853.3	70.9	29.1	11.9	1.63
1954	2 094.8	67.3	32.7	13.2	7.85
1955	2 481.7	67.1	32.9	13.0	1.04
1956	2 815.5	62.8	37.2	12.8	1.17
1957	3 271.4	64.1	35.9	11.2	0.29
1958	3 868.7	64.8	35.2	11.1	0.73
1959	5 376.2	65.7	34.3	12.3	1.91

Kaynak: Maliye Bakanlığı a.g.e. den derlendi ve hesaplandı.

Dolaysız vergilerin büyük bir bölümünü oluşturan gelir üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1950 yılında % 33 iken, 1959 yılında % 33.1 olmuştur. Buna karşılık, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerde küçük bir düşüş meydana gelirken, korumacı politikaların etkisiyle dış ticaretten alınan vergilerin vergi gelirleri içindeki payı artmış 1950 yılında % 18.4'den 1959 yılında % 23.9'a yükselmiştir. Gelir, Kurumlar ve Esnaf Vergisi 1950 yılında yürürlüğe girmiş ve 1951 yılında tahsil edilmeye

başlanmıştı.²⁹ Gelir Vergisi mükellef sayısı 1951 yılında 53 661'den 1955 yılında 103 638'e çıkmıştı. Kurumlar Vergisi mükellef sayısı 1951 yılında 1651'den 1957 yılında 2214'e yükselmişti. Kişi başına GSMH yükselirken ve Gelir Vergisi mükellef sayısı 5 yıl içinde yüzde yüz artarken, tahsil edilen gelirin pek değişmemesi, vergi kanunlarının ülke şartlarını kavrayamadığını ve vergi idaresinin ise yetersiz kaldığını göstermektedir.

Gelir Vergisi sisteminin istisna ve muafiyetlerle daraltılan tabanı ekonomideki gelir artışlarını bütçeye vergi olarak aktarılmasını olanaksız kıldı. 1955 yılı verileriyle bir hesaplama göre, ücret ve maaş geliri alanlar vergilenebilir gelirin % 29'unu kazanıp, dolaysız vergilerin % 40'ını öderken, vergilenebilir gelirin % 24'ünü kazanan zengin çiftçiler ve toprak sahipleri dolaysız vergilerin ancak % 2'sini ödemişlerdi (SINGER, 1977:364-71). Hershlag'a göre (1966:243), 1953-1962 yılları arasında cari fiyatlarla GSMH (tarım hariç) ortalama yıllık % 12 artarken kişi başına GSMH (ücretler ve maaşlar hariç) % 3 artmıştı. Göreli olarak kârlarda ücretler ve maaşlara göre daha büyük bir artış meydana gelmiş ve hükümet sermaye gelirlerine hoşgörü ile yaklaşmıştı. Vergi politikası bu yaklaşım biçiminden büyük ölçüde etkilendi. Büyüyen ekonomide artan gelirler vergilenmedi. Vergi yükünün dağılımında büyük eşitsizlikler ortaya çıktı; öyle ki, asgari geçim indirimi gerçeği yansıtacak düzeyde belirlenmemiş, gelir vergisi daha başlangıçta bir ücret vergisi niteliğini almıştı. Artan mükellef sayılarına rağmen beyannameli mükellef sayısının azlığı, küçük işletmelerin yaygınlığı gelir vergisi sisteminin adil bir vergi olmasını ve GSMH'daki artışları yakından izlemesini engellemişti. Bu nedenle, vergi esneklikleri düşük kalmış ve tutarsız bir seyir izlemiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi, 1950 yılında 0.66 olarak hesaplanan esneklik, 1954 yılında 7.85, 1955 yılında 1.04, 1957 yılında ise 0.29 olmuştur. Özellikle, kriz dönemlerinde esnekliklerin düşük olması bütçenin finansman sorunlarını artırmıştır.

Vergi idaresi, 1950'ler başında getirilen modern Kurumlar Vergisi ile Gelir Vergisi'ni uygulayabilecek yapıya sahip değildi. Ayrıca, bu vergiler gelişmiş ülkelerin iktisadi yapılarının bir ürünü olduğundan Türkiye ekonomisi şartlarına uyum için çeşitli istisna ve muafiyetlerle kapsamı daraltılmış, bu verginin genelliği ilkesini zedelediği gibi, sosyal adaleti sağlayıcı yönünü de baltalamıştı. Etkin bir denetim ve vergi toplama mekanizması oluşturula-

29 Başlangıçta, gelir vergisi konusunda kuşku bir bekleyiş vardı, yapılacak reform 1950 yılında konulan gelir vergisi uygulamasına bağlıydı.

maması, Gelir ve Kurumlar Vergisi uygulamalarını etkiledi.³⁰ 1925 yılında Aşar kaldırıldıktan sonra tarım kesiminde yerine yeni vergi konulmadığından Milli Gelir'in % 67'sini oluşturan tarım kesimi, ekonomik gelişme sürecinin başında vergi dışı kalmış, vergi yükü kentsel kesime ve ücretliler üzerine kaymıştı. Ali Fuad Cebesoy, 1951 yılı bütçe görüşmeleri sırasında küçük köylüler muaf tutularak, büyük toprak sahiplerinden 'Mahsulat-ı Arziye Vergisi' alınmasını önermiş, ancak bu öneri kabul görmemiştir. Bina ve arazi vergilerinin matrahları ise enflasyon nedeniyle aşınmış, bu alanda vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı giderek artmıştı. Dolaylı vergiler alanında Muamele Vergisi'nin kapsamı daraltılarak sadece üretime yoğunlaştırılarak İstihsal Vergisi'ne dönüştürüldü (1956). Dar kapsamlı bir vergi sistemi ekonomideki gelişmeleri kavrayamadı, esneklikler düştü ve vergi yükü azaldı.

DP döneminde kişi başına gelir yükseldiği ve iktisadi yapı vergilendirilmeye daha elverişli bir nitelik kazandığı halde, vergi gayretinde 1950'lerin sonuna kadar önemli bir değişiklik meydana gelmedi; aksine düşüş görüldü. Kişi başına reel gelir 1938 yılında 88.4 \$ iken, 1950 yılında 158.8\$, 1959' da 583.4 \$'a yükselmişti (DİE, 1994:426-7). Tarım kesiminin GSMH içindeki payı, 1927'de % 67 iken 1950 yılında % 44.5 olarak gerçekleşmiş, 1959 yılında % 40.6'ya inmişti. Tarım ekonomide egemen sektör olmaya devam etse de ticaret, inşaat ve sanayi kesimlerinin GSMH'daki payları büyümüşü. Sanayi kesiminin GSMH içindeki payı 1950 yılında % 10.7'den 1959 yılında % 16.2'ye yükselmiş; ticaret kesiminin payı ise % 7.5'ten % 9.8'e çıkmıştı. Para ekonomisinin sınırları genişlemiş ve tarım dışı kesimlerde işletmeler büyüdüğünden vergilemeye daha elverişli bir kurumsal yapı meydana gelmişti. Vergi kapasitesini artırıcı nitelikteki bu gelişmelere rağmen, Tablo 2'de de görüldüğü gibi, 1950 yılında vergi gelirlerinin Gayri Safi Milli Hasılaya oranı % 12,8 iken 1959 yılında 12.3, 1960'da ise % 11,9'a inmiştir. Vergi gelirlerinin Gayri Safi Milli Hasıla'daki payı dönem sonunda 1950 yılına göre daha düşük gerçekleşmiştir. Devlet ekonomik gelişmeyi besleyecek olan rantları devlet fiyatları, enflasyon, gümrük himayeciliği gibi yollardan devamlı yarattığı halde, bunları vergi yoluyla masnetmesini bilememiştir. Artan vergi kapasitesine rağmen vergi gelirleri artmamıştır. Bunun idari, teknik nedenleri vardır, ancak asıl neden siyasi olarak vergilemenin çeşitli güçlükleri içinde taşınması ve iktisadi liberalizm anlayışına dayanan hükümetin özel teşebbüsün olanaklarını sınırlamama amacını ön planda tutmasıdır. Devletin bu tutumu,

30 Bakanlıklar arasında uyumsuzluk, özellikle Bütçe ve Hazine arasında ortaya çıkan sürtüşmeler vardı. Bunlardan en fazla görülen bakanlık, Maliye Bakanlığı idi. Bürokrasi ve politikacılar arasında ortaya çıkan nüfuz kavgaları işleri aksatacak düzeydeydi (KAYRA, 2002:167).

ana gelir kaynağı olan vergileri göz ardı ederek para politikası kaynaklarına yönelmesine yol açmıştır. Burada, temel yaklaşım özverinin tüm kesimleri kapsayacak şekilde paylaşımını sağlayacak bir vergi sistemi kurmak yerine, dış gelişmelerin ve bazı gelişme kuramcılarının önerileri ışığında hareket ederek geçici yöntemlerle sanayileşmeyi sağlamaktır.

Borçlanma Politikası

Demokrat Parti borçlanmaya olağanüstü ve karşılıksız ödeneklerin icap ettirdiği parayı bulmak için değil, yatırım (envestisman) faaliyetlerinin icap ettirdiği finansman ihtiyaçlarını gidermek üzere başvurulduğunu açıklamıştı. Borçlanma hızını durdurmak ve bunu takiben dalgalı borçların azaltılması çarelerini aramak ilkesi borç politikasını belirlemişti (DP, 1954:336). Bu iki prensipten hareketle uzun vadeli borçlanmaya sadece yatırım faaliyetlerinin finansmanı için müracaat edilmesi, faiz ve ihraç fiyatlarının piyasa durumuna göre ayarlanması, borçlanmanın miktarı ile tahvillerin ihraç zaman ve şartları özel sermaye piyasasının gelişmesine mani olmayacak biçimde tayin edilmesi, iç borçlanma tahvillerinin halka satılması gibi hedefler gütmüştü. Kısa vadeli borçlanma için otomatik kefalet ve her ne amaçla olursa olsun cari bütçe ihtiyaçlarında kullanılmak üzere bono ihracı usullerine son verilmesi, dalgalı borçların konsolidasyonu için lüzumlu mevzuatın yenilenmesi hususunda gerekli tedbirin alınmasını amaçladı. 1951 istikrazı ve kısa vadeli bonolardaki azalış bunu göstermekteydi.

Menderes, krediyi bir ülkeyi süratle geliştirecek ve kalkındırarak mucizevi bir araç olarak gördü. Ona göre İngiltere ve Fransa kredi sayesinde bugünkü seviyelerine yükselmişti. Dış politika ile dış kredi arasında yakın ilişki kurdu. 1952 yılında Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OECE) Dışişleri Bakanlığı'na bağlandı ve dış iktisadi ilişkileri Dışişleri Bakanlığı yürütmeye başladı, 6 Temmuz 1960 tarihinde bu görev Maliye Bakanlığı'na verildi. Türkiye'ye yapılan yardımın artırılmasını kayıtsız şartsız ABD politikalarını destekleyerek bekledi.³¹ Ancak, 1955 yılına gelindiğinde ABD Türkiye'nin kalkınma programını kısımasını, bütçesini denkleştirmesini ve ihraç mallarının

31 Adnan Menderes, 21 Nisan 1954'te Trabzon'da yaptığı bir konuşmadan, Menderes Konuşmaları, s.490. Türkiye'ye 1949-53 yılları arasında toplam 225.1 milyon dolar Amerikan ekonomik yardım, 305.7 milyon dolar askeri yardım yapıldı. 1953-59 yılları arasında 546.2 milyon dolar ekonomik yardım yaptı. 1954 sonrasında ithalatın finansmanında kullanıldı. 1952 sonrasında yardımların çoğu hibe şeklini aldı, 1954'ten sonra hibe yardımları nakdi olmaktan çıktı PLO kredilerine çevrildi (ERHAN, 2001:553).

rekabet gücünü artırmasını Menderes hükümetine tavsiye ederek, istenilen krediyi vermedi (BEHRAMOĞLU, 1973:106).³² A.B.D. politikalarındaki değişikliklerin yanı sıra, yatırımların kötü dağılımı, para arzı artışına dayanan yanlış büyüme politikası ve bunun doğurduğu şiddetli enflasyon Türkiye'ye yapılan dış yardımlar üzerinde olumsuz etkide bulundu.

Demokrat Parti döneminde, dış borçlanma olağan ve sürekli ana finansman yöntemi olarak kabul edilmişti, öyle ki üretim dış borçlara bağımlı hale geldiğinden, dış borç bulunması istikrarın en önemli faktörü olmuştu. 1950'lerin ortalarında borcu borçla ödeme dönemine girilmiş, elde edilen dış kaynaklardan arta kalan kısımla ithalat yapılabilmiş, bu durum üretimi olumsuz etkilemişti. Dış kaynakların büyük kısmı A.B.D. kökenliydi. 1946-48 arasında Türkiye'nin kullandığı toplam 45.4 milyon dolar olan kredi ve bağışlar 1949 yılında 33.8, 1950 yılında 71.9, 1951 yılında 49.8, 1952 yılında 69.6, 1953 yılında 58.6, 1954 yılında 109.3, 1956 yılında 129.3, 1957 yılında 87.4, 1958 yılında 113.6, 1959 yılında 204.2 milyon dolardır. Diğer kaynaklar, 1950 yılında 80.4, 1952 yılında 35.2, 1953'te 69.6, 1954'te 3.8, 1957 yılında 13.5, 1958 yılında 125.5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994:93).³³ Kredilerin yıllar itibariyle dağılımı istikrarsız bir görünüm çizmektedir. KİT'lerin belirli yatırım projeleri için dış ülkelere çeşitli ticari kuruluşlardan kullanılan kredili ithalat borçları da dış borçların miktarını artırmıştı. İki yıllık liberasyon uygulaması sonucunda ortaya çıkan transferi gecikmiş (ariyere) borçların 1960 sonu bakiyesi 376.6 milyon dolara ulaşmış, bu borçlar nedeniyle dış ödemelerde ve dış ticarete zor anlar yaşanmıştı (İNCE, 2001:201).

Demokrat Parti zamanında 1951 yılında 60 milyon TL, 1953 yılında 125 milyon, 1955 yılında 60 milyon, 1956 yılında 300 milyon liralık uzun vadeli iç borçlanma yapılmıştır. Konsolide devlet borçları, 1946 yılında 348.9 milyon liradan 1956 yılında 741.9 milyona, 1960 yılında ise 1 538.3 milyon liraya yükseldi. Dalgalı iç devlet borçları, 1950 yılında 1025.5 milyon liradan 1959

32 Randall Türkiye'ye 1956 yılında gelerek A.B.D'nin Türkiye'ye iktisadi yardım yapmak istediğini, hazırlayacağı rapora göre karar verileceğini söyler. İsteddiği tüm bilgileri toplar ve gider (BEHRAMOĞLU, 1973:125-6). Tek yanlı dış politika ve iktisadi sıkıntılar siyasi egemenlik konusunda sorular uyandırır. Nitekim, 1959 yılında İstimlak ve Müsadere Anlaşmasının Meclis'e gelmesi, kapitülasyonlar mı geliyor diye tepki görür. CHP ise iktisadi sıkıntılara rağmen istikrar sağlanırsa, Türkiye'nin artan bir hızla kalkınacağını vurgulayarak hükümeti güven ve istikrarı sağlamaya çağırıyordu.

33 Diğer kaynaklar IBRD, IMF, EPU, OEEC ve Batı Almanya hükümetinin kredilerini içermektedir.

yılında 3133.9 liraya kadar çıktı. İktisadi Devlet Teşekküllerine, bankalar kanalıyla özel kesime, tarım ürünleri destekleme ve fiyat alım politikasını yürütmek üzere ilgili resmi yahut yarı resmi kuruluşlara, bütçe açıklarını finanse etmek üzere hazinece açılan krediler hızla artırıldı.³⁴ Dalgalı borçların büyük bir bölümü bütçe açıklarını kapamak üzere kullanıldı. Örneğin, 1950 yılında dalgalı borçların % 51.7'si bütçe açıklarının finansmanında kullanılırken, 1956 yılında % 78'i bütçe açıklarının finansmanında kullanılmıştı. Bu oran yükselerek 1960 yılında % 82'e ulaştı (Arsan, 1961:129-30). Merkez Bankası kaynakları hazineye kısa vadeli avans, bankalara plasman bonoları şeklinde genişledi. Merkez Bankası'nın avans limiti, Banka sermaye ve yedek akçeleri toplamının % 50'si ile sınırlıyken, 27 Nisan 1955 tarihinde 6544 sayılı Kanun ile bütçe ödenekleri ile ilişkilendirilerek, bütçe ödeneklerinin % 15'i olarak belirlendi.³⁵ Dalgalı iç devlet borçlarının 1949 yılında % 88'i, 1950 yılında % 86'sı, 1953'te % 93'ü Merkez Bankası kaynaklarından sağlanmıştı (ARSAN, 1961:117). Savaş sonrası dönemde konsolide borçlar ile dalgalı borçlar arasında kurulan denge yeniden bozuldu. 1949 yılında % 46 ve 54 olan denge, 1955 yılında % 37 ve 63 şeklinde dalgalı borçlar lehine değişti; bu ise DP'nin başlangıçta koyduğu hedeflerin tersine bir gerçekleşmeydi.

1950-60 yılları arasında özellikle dış borçlanmaya ve emisyonla sınırları zorlayacak genişlikte yer verilmesi, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri savunulan dış itibar, mali saygınlık gibi ilkelerin zedelenmesine yol açtı. Dış ödeme güçlükleri, enflasyon ve belirsizliklerin artması sonucunda, Demokrat Parti 1954 ve 1956 yıllarında ertelediği devalüasyonu daha yüksek oranda 1958 yılında yapmak, IMF'in önerdiği istikrar tedbirlerini kabul etmek zorunda kaldı. Bu çerçevede para arzı kısıldı, kamu harcamaları azaltıldı ve denk bütçe yapıldı. Ağustos ayında alınan tedbirler sonrasında ödemeler dengesindeki

34 Yazıcı, "Devlet Sektörünün Tamamına Şamil bir Bütçe" isimli makalesinde devletin umumi, katma ve hususi bütçelerden oluştuğunu KİTlerin bütçe dışında kaldığını, bütçe dışında geniş bir mali faaliyetin olduğunu işaret ederek mevcut bütçenin bunu kapsamadığını, bunun Meclis denetimi dışında olduğunu vurgulamıştı (YAZICI, 1954:9). Tekel, Devlet Demiryolları, PTT, Karayolları, DSİ ve İstanbul Üniversitesi'nin toplam dalgalı borçları 1949 yılında 178.1 milyon liradan 1960 yılında 424.8 milyona çıktı. 1954 yılından itibaren ağırlığı Tekel, DSİ ve Kara yolları'nın borçları oluşturdu. DDY ve PTT 1954 yılından itibaren KİT oldu. İktisadi Devlet Teşekküllerinin dalgalı borçları 1949 yılında 265 790 000 lira olan borçlar 1960 yılında 1 557 331 000 liraya çıktı. Bu miktar KİT'lerin Hazine kefaletine haiz bonolarla Merkez Bankası'na olan borçlarını göstermektedir. Sosyal Güvenlik kurumlarına ve Amortisman Kredi Sandığına olan borçları kapsamamaktadır.

35 24 Şubat 1961 tarihinde avans limiti 260 sayılı Kanun ile % 5'e indirildi.

sorunlar giderildi, kredi hacmi daraltıldı. Ancak, DP hükümeti 1959 yılında yeni yatırımlara girişince para arzı artışı devam etti.

1958 sonrasında borç ödemek için borç alınmaya başlandı. IMF'in sağladığı geçici rahatlamalara dayanıp kamu harcamalarına israfçı bir ivme vermek, IMF ile anlaşmaya çok geç ve dolayısıyla en olumsuz koşullarda varmak, alınan önlemleri çok geç ve yetersiz uygulamak, durum biraz düzeler gibi olunca eski hesapsız ve disiplinsiz uygulamalara dönmek (SÖNMEZ, 1999:59-60) bu tarihten sonra Türkiye'de iktisat politikası uygulamalarının ve IMF ile ilişkilerin çerçevesini çizdi.

Genel Değerlendirme

Demokrat Parti dönemi Türkiye'de iktisadi alanda büyümenin ivme kazandığı Rostow'un işaret ettiği bir 'take off' dönemi olarak değerlendirilmektedir. Demokrat Parti, geniş kitlelerin desteğini alarak 1950 yılında iktidara gelirken, toplumun tüm kesimlerine daha özgür bir yaşam sağlayacağını savunmuştu; ekonomi ve maliye alanında büyük değişiklikler yaparak, işsizliği azaltmayı, bazı vergileri kaldırmayı, emekçilerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi, işçilere grev hakkı vermeyi, köylülere üretim aracı ve ucuz kredi sağlamayı, boş devlet topraklarını dağıtmayı ayrıca, siyasi alanda özgürlükleri genişletmeyi vaat etmişti. Vaatlerine yatırımları artırarak ulaşacaklarını düşünmüşlerdi. Demokrat Parti hükümetleri yatırım politikasının bir "iktisadi istiklal" davası olduğunu vurgulayarak, milletin maddi ve manevi yaşama standardını en medeni ve ileri milletler seviyesine çıkartmayı hedeflediklerini ifade ediyorlardı; bu nedenle şartlar elverişli olmadığı hallerde bile ne pahasına olursa olsun hızlı büyüme hedefinden vazgeçmedi.³⁶

Demokrat Parti dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası gelişmelerden, gelişme teorilerinden etkilendi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, az gelişmiş ülkelerde dış ticaretin serbestleştirilmesi teşvik edilirken, bu serbestlik kısa sürede ödemeler dengesi sorunlarına neden oldu. Bu sorunlara çözüm için getirilen gümrük tarifeleri, kotalar ve katlı kur politikaları uygulanarak yürütülen ithal ikamesi politikaları her zaman sanayileşme amacına yönelmemiş, çoğu kez ödemeler bilançosu zorluklarına bir yanıt olarak ortaya çıkmıştı (SCHMITZ, 1996:257). Demokrat Parti iktidarı sırasında ithal ikamesi bu şekilde, ödemeler dengesi sorunlarına karşı getirilen

36 IMF, 1954 yılında devalüasyon ve istikrar önlemleri için Ankara'ya geldiğinde buna direndiler, aynı şekilde 1956 yılında devalüasyonu ertelediler (DOĞAN, 1980: 84-5).

önlemlerin sonucunda ortaya çıktı. Dış ticarete yönelik sınırlayıcı önlemlerle başlayan rast gele korumacılık diye nitelendirilebilecek bu uygulama ile sanayi yatırımları cazip hale geldi. Daha önce bir malın ticaretini yapanlar bu malları yabancı ortaklarla içerde üretmeye başladılar. Özel sektör bu yönde dayanaksız tüketim malları sanayiine yöneldi. Bu süreci kamu kesimi hem tüketim mallarını, hem de ara mallarını üretecek kamu iktisadi teşebbüslerini kurarak destekledi.³⁷ Kamu İktisadi Teşekküllerini satmak istese de, dışsal gelişmeler ve hızlı sanayileşme isteği ile KİT'lerin sayısını artırdı (YAŞA, 1966). Bütçe ile planlama yapılabileceğini savundu; ancak makro düzeyde bir plana sahip olmadıklarından kısa sürede dışa bağımlı bir sanayi ve gelişigüzel politikalar sonucunda biçimlenen bir sanayileşme ortaya çıktı. Demokrat Parti Türkiye'nin gerçeklerini ve kapitalizmin ve uluslararası işbölümünün değişen ilişkiler yumağını yeterince değerlendiremedi. Öyle ki, Batı dünyası ile yakınlaşma, dış yardımlar kalkınma hamlesinin, ekonomide ciddi bir yapısal reform ve kaynakların planlı ve bilinçli zorlanmasına gerek olmaksızın gerçekleştirilebileceği kanısını yerleştirmişti (BERKSOY, 1982:148). Aceleci ve rast gele uygulamalar, kalkınma gibi çok yönlü, karmaşık yapısal bir sorunu çözecek yeterlikte değildi. Yapısal sorunlara karşı ilgisizlik, kısa dönemli geçici yöntemlerin tercih edilmesi, bir yerde Türkiye ekonomisinin geleceğini de biçimlendirdi; kırılğan, dengesiz bir ekonomi ortaya çıktı. Yapısal finansman sorunlarının çözümü ihmal edildi.³⁸

Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ardından daha aceleci, atak politikalar izledi; dış borçlanmaya ve yabancı sermayeye dayalı büyüme politikasını benimsedi. Yabancı sermayeye geniş teşvikler sağladı, dış borçlara dayanarak ithalatını genişletti. Ancak, kısa sürede dış ticaret açıkları artınca, azalan dış kaynaklara bağlı olarak ekonomi bunalıma girdi. Kısa sürede ülke ithalata ve dış kaynaklara bağımlı hale geldi. Demokrat Parti dış kaynaklar azalınca ve yabancı sermayeden beklenen elde edilmeyince, kamu harcamalarını kullanarak hızlı büyüme amacını sürdürdü. Bu politikanın finansmanını Merkez Bankası kısa vadeli fonları sağladı (KAZGAN, 1960).

37 1950-59 döneminde kamu sektörü yatırımlarının % 64.1 ini tüketim mallarına, % 26.3 ara mallarına, % 9.6'sını yatırım mallarına yapıldı. Özel sektörde bu dağılım % 61.9, %29.9 ve % 8.2'dir (TEMEL, 1999:74).

38 1960 yılında DP iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra yapılan seçimlerde, bütün partilerin seçim propagandası sırasında vergileri azaltma sözü vermeleri üzerine Maliye Bakanı Kemal Kurdaş böylesi vaatleri çılgınlık olarak nitelendirerek, 1950-60 arası dönemindekine benzer bir deneyimin Türk ulusu için beş kuşak sürecek bir sefaletin yolunu açacağını ve vergilerin azaltılmasının devlet yatırımlarını ve hizmetlerini sekteye uğratacağını belirten bir uyarı yayınlamıştı.

Emisyon, hızlı büyüme politikasının finansman aracı oldu, vergiler toplam tasarrufları artırıcı bir araç olarak görülmedi. Büyük bütçelerin doğrudan enflasyonun kaynağı olduğu vurgulanarak hesapsız, kararsız ve istikrarsız mali politikaları eleştirilse de, Demokrat Parti bu eleştirileri reddetti ve muhalefete karşı sert bir yaklaşım izledi.

Demokrat Parti hükümetleri denk bütçe yapacağız dediler, yapamadılar; denk bütçe yaptık dediler, büyük bir bütçe açığı verdiler ve bu açıklar giderek kronikleşti. Kamu kesiminde ve bütçede disiplin ve düzen sağlanamaması ekonomide istikrarsızlığı artırdı. İktisadi alandaki istikrarsızlıklar, tek parti yönetimini andıracak uygulamaları her kesimden tepki gördü.³⁹ Biriken borçlara ve yaşanan sıkıntılara rağmen iktisadi kalkınma da istenen hızda ve şekilde gerçekleşmedi. İstikrarsız büyüme, kıtlıkları tetikledi; karaborsa ve spekülasyon, enflasyon burjuva sınıfını ve toplumsal muhalefeti istikrar içinde kalkınmayı talep etmeye itti. 1958 yılında istikrar önlemlerinin ardından, planlama düşüncesine olumlu yaklaşılmaya başlandı; 1959 yılında bir Koordinasyon Bakanlığı kuruldu.

1950-1960 yılları arasında uygulanan ekonomi politikası sonucunda tarım kesimi hızlı makineleşme ve ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılmasıyla köklü değişime uğradı, kırsal kesim pazara açıldı ve kentleşme süreci başladı. Sanayide temel tüketim mallarının yerli üretimi sürecine özel sektör de katıldı. Asıl gelişme ulaşım (karayolları) ve diğer hizmet kesimlerinde oldu. Ancak, artan GSMH'dan devlete gelir olarak giden pay artmadı. Vergi yükü ekonomideki büyümeye paralel bir gelişim göstermedi, daha adil bir vergi sistemi oluşturulamadı. Vergi konusunda yatay ve dikey adaleti sağlayacak düzenlemeler yapılmadı. Dış borçlanma ve emisyon uygulamaları kısa sürede etkisini göstererek enflasyon, dış ödeme güçlükleri ve işsizlik ile karşı karşıya kalan Türkiye'de dönem ekonomik bunalımın, siyasi bunalıma dönüşmesiyle askeri bir idare ile kapandı. Siyasi istikrarsızlık, sert politika yapma biçimi, bir önceki döneme tepki ile bakılması, iktisadi alanda başarısızlık, bu başarısızlığın faturasının bir önceki dönem siyasi iktidarını yürüten partiye çıkartılmak istenmesi, bürokrasiye karşı tutum, etkin bir vergi düzeninin kurulamamış olması Demokrat Parti iktidarının sonunu hazırladı.

39 Adnan Menderes eleştirilere karşı şunları söyler: "Dünya dev adımlarla ilerlerken biz, günümüzü gün etmek için, sözde kendimizi sıkıntıya koymamak kaygısı ile, yarına bir şey bırakmayacak şekilde hareket etmeyi vatana ihanet telakki etmekteyiz. Kaldı ki, Türkiye'nin iktisadi kalkınması, hür ve müstakil olarak bekamızın en mühim şartını ve teminatı teşkil eder (6 Ocak 1957)".

Demokrat Parti dış politika ile iktisadi gelişme arasında yakın ilişki kurdu. Örneğin, Dış politikada A.B.D'ne taviz verirse, dış kaynak bulabileceğini düşündü. Ancak, gelişmeler bu yönde olmadı. Dış borç arayışı siyasi egemenliğin çığnemesi pahasına sürdürüldü. Sonunda, Uluslar arası Para Fonu'nun ağır ve haysiyet kırıcı koşullarını kabul etmek zorunda kaldı (SÖNMEZ, 1999:59). 1958 yılına gelindiğinde Demokrat Parti'nin iktisadi politikası iflas ettiği gibi, dış politikası da başarısız oldu. 1950'lerin sonlarına doğru Ortadoğu ülkelerindeki hükümet başkanları darbelerle görevden uzaklaştırılıyordu, bu darbeler silsilesinden payını aldı ve 1960 yılında iktidardan uzaklaştırıldı (BAĞCI, 1990).

Bu yıllarda geliştirilen finansman politikası, finans üstyapısının gelişmesini köstekledi. Merkez bankası kaynaklarının büyük bölümü kamu kesimi finansmanında kullanıldığından para politikası izleme olanağı kalmadı, faiz mekanizması işlemedi ve Merkez Bankası para piyasasını düzenleyici rol oynayamadı. Demokrat Parti'nin bütçe politikası ve para politikası yeni oluşmakta olan mali piyasalar üzerinde olumsuz etkide bulundu; uygulamaları, kurmayı hedefledikleri serbest piyasa düzeninin işleyişini aksattı; ekonomide istikrarsızlığa neden oldu. Türkiye'de Demokrat Parti deneyimi, büyümenin her zaman gelişme ve kalkınma anlamına gelmediğini gösterdi. İktisadi kalkınma konusunda aceleciliğin ve kısa vadeli politikaların çok daha büyük sorunlara yol açtığını gösterdi. Kendi kendine yeterli bir ekonomi kurmanın ve istikrar içinde büyümenin önemini ortaya koydu. Tarihsel, iktisadi ve sosyo-politik koşulların belirleyici olduğu gelişme sürecinde, bu yönüyle Demokrat Parti'nin başarısızlığının yanı sıra gelişme teorilerinin başarısızlığının da sorgulanması gereklidir.⁴⁰

Kaynakça

- ADLER, John H. (1967), *Yabancı Devlet Sektörü Mali Yardımının İktisadi Gelişmeye Etki ve Faydaları* (ed.: Milliyet Gazetesi ve ESEK Heyeti, Dış Yardım): 67-89.
- AHMAD, Feroz (1994), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-80* (İstanbul: Hil Yayınları).
- AKBANK (1978), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi* (İstanbul: Akbank).
- AKGÜÇ, Öztin (1992), *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık* (İstanbul: Gerçek).
- AKYÜZ, Yılmaz (1973), *Money and Inflation in Turkey (1950-68)* (Ankara: SBF).
- AREN, Sadun (1956), *İktisadi ve Mali Kronik, İktisat ve Maliye Dergisi*, 3:4.
- ARSAN, Üren (1960), *Türkiye'de İç Devlet Borçları* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi).

40 Gelişme ve kalkınmanın karmaşık bir süreç olduğu ancak 1980'lerde anlaşılabilir (BHAGWATI,1984:59).

- ARZIK, Nimet (1960), *Menderes'i İpe Götürenler* (Ankara: Kurtuluş Matbaası).
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1984), *Menderes'in Dramı* (İstanbul: Remzi Kitabevi).
- BAŞKAYA, Fikret (1991), *Az gelişmişliğin Sürekliliği* (Ankara: İmge).
- BAŞKAYA, Fikret (1994), *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü* (Ankara: İmge).
- BEHRAMOĞLU, Namık (1973), *Türkiye Amerikan İlişkileri-Demokrat Parti Döneminde* (İstanbul: Yar Yayınları).
- BERKSOY, Taner (1982), "Türkiye'de İstikrar Arayışları ve IMF," ERDOST, Cevdet (Ed.), *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye* (Ankara: Savaş Yayınları).
- BHAGWATI, Jagdish (1984), "Development Economics in Retrospect and Prospect, Special Issue on Development Economics," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 11/1-2: 49-70.
- BORATAV, Korkut (2003), *Türkiye İktisat Tarihi* (Ankara:İmge).
- BORATAV, Korkut (1982), *Türkiye'de Devletçilik* (Ankara: Savaş Yayınları).
- BOZDAĞ, İsmet (1986), *Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes* (İstanbul: Tercüman).
- BULUTOĞLU, Kenan (1970), *Türkiye'de Yabancı Sermaye* (İstanbul: Gerçek Yayınevi).
- CERRAHOĞLU, Piraye (1996), *Demokrat Parti Masalı* (İstanbul: Milliyet Yayınları).
- COŞAR, Nevin (2004), *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası 1926-1950* (İstanbul: Bağlam).
- DEMİRKAN, Uçar (1979), *Türkiye'de Uygulanan Maliye Siyasetleri ve Sanayileşme* (Ankara: MTK).
- DEMOKRAT PARTİ (1951), *Yeni İktidarın Çalışmaları, 22 Mayıs 1950-1 Ağustos 1951* (Ankara).
- DEMOKRAT PARTİ (1953), *Yeni İktidarın Çalışmaları 22 Mayıs 1950-22 Mayıs 1953* (Ankara).
- DEMOKRAT PARTİ (1954), *Kalkınan Türkiye* (Ankara).
- DEMOKRAT PARTİ (1957), *Üç Devir* (İstanbul).
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (1994), *İstatistik Göstergeler (1923-91)* (Ankara: DiE).
- DOĞAN, Mustafa (1957), *Adnan Menderes Konuşmaları Cilt 1-2* (İstanbul: Ekicigil Matbaası).
- DOĞAN, Yalçın (1980), *IMF Kıskaçında Türkiye 1946-1980* (Ankara: Toplum Yayınevi).
- ERDER, N. / KARAOSMANOĞLU, A. / ÇİLİNGİROĞLU, A. / SÖNMEZ, A. (2003), *Planlı Kalkınma Serüveni* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi).
- ERGİN, Feridun (1960), "Kredi Siyaseti," *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Mart.
- ERHAN, Çağrı (2002), "ABD ve NATO'yla İlişkiler," ORAN, Baskın (Der.), *Türk Dış Politikası* (İstanbul: İletişim).
- EROĞUL, Cem (1990), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* (Ankara: İmge).
- ERTUĞRULOĞLU, Mehmet (1954), "Amortisman ve Kredi Sandığı," *SBF Dergisi*, IX: 4.
- FRANCK, Peter G. (1959), "Türkiye'nin Yeni İktisadi Politikası," *İktisat ve Maliye*, 5:12.
- GÖRGÜN, Sevim (1971), "İktisadi Gelişme ve Türk Vergi Sistemi," *Türkiye'de İktisadi Gelişme Meseleleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi).
- GÜLLALP, Haldun (1987), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri* (Ankara: Yurt, İkinci Basım).
- GÜNÇE, Ergin (1981), "Türkiye'de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı 1960-1980," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı: 117-132.
- HERSHLAG, Z.Y. 1968, *Turkey: The Challenge of Growth* (Leiden: E.J. Brill, Second Edition).
- İNCE, Macit (2001), *Devlet Borçları ve Türkiye* (Ankara: Gazi Kitabevi).
- İNSEL, Ahmet (1990), *Türkiye Toplumunun Bunalımı* (İstanbul: Birikim).
- İNSEL, Ahmet (1996), *Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye* (İstanbul: Ayrıntı).
- KAZGAN, Gülten / KAZGAN, H. (1964), *Türkiye'de Maliye Politikası 1950-1960* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi).
- KAYRA, Cahit (2002), *38 Kuşağı, Anılar* (İstanbul: İş Bankası).

- MALİYE BAKANLIĞI (1995), *Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-1995)*, (Ankara:Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, gözden geçirilmiş ikinci baskı).
- MALİYE TETKİK KURULU (1954), *Türk Ekonomisinin Ana Hatları* (Ankara: MTK yayınları).
- MENDERES, Adnan (1990), *Bir Devre Damgasını Vuran Nutuklar* (İstanbul: Mesafe Yayınları).
- OKYAR, Osman (1960), "İstikrar Programımız Muvaffak Oldu Mu?," *Cumhuriyet*, 24 Mart.
- ÖNEROĞLU, İlhami (1959), *Yabancı Gözüyle Demokrat Türkiye 1950-59* (Ankara: Ege).
- ÖZMEN, Selahattin (1967), *Türkiye'de ve Dünyada İktisadi Devlet Teşekkülleri* (Ankara: Sevinç Matbaası).
- SCHMITZ, Hubert (1996), "Azgelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri: Tarihsel Deneyimden Çıkarılacak Dersler," ŞENSES, F. (Der.), *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Düşüşü* (İstanbul: İletişim): 255-83.
- SHAW, Stanford (1977), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol 2 (London: Cambridge).
- SIMPSON, Dwight J. (1965), "Development As a Process, The Menderes Phase in Turkey," *The Middle East Journal*, 19/2 (Spring).
- SINGER, Morris (1977), *The Economic Advance of Turkey 1938-1960* (İstanbul: Turkish Economic Society Pub.).
- SÖNMEZ, Atilla (1999), "Türkiye'de 1950 Sonrası Sanayileşme Politikası Üzerine Gözlemler," *Bilanço 1923-1998* (İstanbul: Tarih Vakfı).
- SÖNMEZ, Sinan (1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm* (Ankara: İmge).
- ŞENSES, Fikret (1996), *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi* (İstanbul: İletişim).
- TEKELİ, Esat (1960), "Kredi Meselesi ve Faiz Hadleri," *Cumhuriyet*, 27 Haziran.
- TEMEL, Adil (1999), "Büyüme, Ekonomik Yapı Değişimleri (1946-1997)," *Bilanço 1923-98* (İstanbul: Tarih Vakfı).
- TEZEL, Yahya S. (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* (Ankara: Yurt Yayınları, Genişletilmiş İkinci Basım).
- TOKER, Metin (1990), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrat Partinin Altın Yılları 1950-54* (Ankara: Bilgi).
- TOKER, Metin (1991), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrat Parti Yokuş Aşağı 1954-57* (Ankara: Bilgi).
- TOKER, Metin (1991), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye 1957-60* (Ankara: Bilgi).
- TURGUT, Serdar (1991), *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi* (Ankara).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri 1950-60 Bütçe Görüşmeleri* (Ankara).
- YAŞA, Memduh (1971), *Devlet Borçları* (İstanbul: Sermet Matbaası, İkinci Baskı).
- YAŞA, Memduh (1966), *İktisadi Meselelerimiz* (İstanbul: Sermet Matbaası).
- YAZICI, Bülent (1954), "Devlet Sektörünün Tamamına Şamil Bir Bütçe," *Forum*, 1:3.
- YENAL, Oktay (1999), "Türkiye'nin Finans Sistemi," *İktisat Siyaseti Üzerinde İncelemeler* (İstanbul: İş Bankası).